

Fic, Karel

[Bernštejn, S.B.; Illič-Svityč, V.M.; Klepikova, T.P.; Popova, T.V.; Usačeva, V.V. Karpatskij dialektologičeskij atlas. I-II]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1973, vol. 22, iss. A21, pp. 102-104

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101142>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

dagestanských jazyků, tak i slova, jejichž přechod byl opačný. První skupina zahrnuje i některá slova přejatá z arménštiny (arm. *sunġn*, *soġn* 'houba', gruz. *soġo*, *zoko* t. v.; arm. *orb* 'sirota', gruz. *obol-i* t. v.); rovněž název smoly je společný indoevropským jazykům (sti. *pitġa-*, lat. *pix* aj.) a gruz. *pis-i*, avar. aj. *picġ* t. v.: zde asi došlo v obou kavkazských větvích k samostatnému přejetí.

A. B. Dolgopolskij (*Исторические корни с сочетанием латерального и звонкого ларингала*, str. 256—369) se snaží dokázat na 9 slovních rodinách, že pramenem ural. **ǝ*', drav. *-t-*, *-t-*, alt. *l* atd. je nostr. *l* + znělá laryngála, neboť jim odpovídá sem.-ham. *-l-* a *-ly-* a ide. *-lH-*.

Celý ročník je doplněn velmi solidní částí recenzní. Nepříjemně působí jen tiskové chyby, které např. v obsahu mohou vést i k dezorientaci čtenáře.

Eva Havlová

S. B. Bernštejn, V. M. Illič-Svityč, T. P. Klepikova, T. V. Popova, V. V. Usačeva: **Karpatskij dialektologičeskij atlas**, Moskva 1967, I — 272 str., II — 8 + 212 str.

Jedním z hlavních úkolů slavistiky je studium vztahů mezi slovanskými jazyky, vlivů jednotlivých slovanských jazyků na sebe, vlivů jazyků neslovanských na slovanské a řešení problematiky bulharismů, ukrajinismů, bohemismů, slovakismů, rusismů, polonismů aj. v sousedních nebo příbuzných jazycích.

Dialektologie jako disciplína jazykovědy má možnosti tyto otázky vyřešit nebo aspoň k jejich řešení napomoci.

Ze slovanských území, kde docházelo k živým stykům mezi Slovy navzájem i mezi Slovy a neslovanskými národy, je velmi zajímavou oblastí z hlediska kontaktů několika jazyků zejména okolí střední části karpatského oblouku — tj. ta část jihovýchodní Evropy, kde v době vytváření slovanských národů sousedily kmeny, z nichž později vznikaly národy všech tří větví slovanských. Pro jazykovědce je toto území, tj. dnešní Zakarpatská oblast USSR a přilehlé oblasti, přitažlivé nejen proto, že tu docházelo ke stykům všech reprezentantů jednotlivých slovanských skupin, ale také proto, že tu nadto sousedí nářečí jazyků slovenského, polského a ukrajinského s neslovanskými jazyky, a to jazykem rumunským a maďarským. Maďaři a Rumuni přerušili někdejší kontakty s jihoslovanskými jazyky — hlavně s bulharštinou a srbocharvátštinou.

Otázka jazykových vlivů bulharštiny a srbocharvátštiny na ukrajinštinu byla předmětem úvah řady slavistů. Názory těchto slavistů (V. Pogorelova, Pankeviče, Vasmera, Bulachovského atd.) uvádí v úvodě atlasu Bernštejn a zaujímá k nim kritická stanoviska. Tak na Pogorelovovi, který vycházel ze skutečnosti, že Bulhaři se dříve stýkali se západními Ukrajinci, hodnotí Bernštejn kladně to, že se zamýšlel nad tím, proč řada izoglos jde od Dněpru až k slovanskému jihu. Jeho závěry trpěly však malou znalostí zakarpatských dialektů a některými omyly v etymologických výkladech.

Pankevič poukázal na možnost pronikání tzv. bulharismů přes rumunštinu a maďarštinu. Také Vasmerův přínos v bádání jazykových problémů v oblasti Karpat není zásadního charakteru. Vasmer správně ukázal, že některé domnělé bulharismy jsou vlastně staročechismy a turecké přejímky z 14. století, avšak pomínil na rozdíl od Pogorelova ty rysy, které neodpovídaly zcela jeho závěrům. Ani Kobylinskij, ani Bulachovskij nepřinášejí do této problematiky nové poznatky. Bernštejn zdůrazňuje při kritice dosavadního stavu bádání o jazykových vztazích v karpatské oblasti, že je třeba sledovat především ty prvky jihozápadních ukrajinských nářečí, které se liší od ostatních ukrajinských dialektů a které je sblíží s jihoslovanskými jazyky. Dané problémy je nutno sledovat jako část problematiky karpatské jazykovědy. Ve sporných případech je třeba hledat analogie v slovenských a polských dialektech, v rumunštině a maďarštině. Tzv. „jihoslavismy“ nelze považovat všechny za svědectví existence jižních Slovanů v Karpatech; zčásti mohou být dědictvím praslovanským. Jevy, které jsou společné všem jazykům v Karpatském oblouku, lze nazvat karpatismy. Ty je možno určit všestrannou analýzou jazyků karpatského areálu. Vedle karpatismů mluví Bernštejn také o balkanismech. Jimi rozumí ty společné jevy, které se objevují v důsledku přesídlování na Balkáně hlavně v století sedmnáctém v době turecké nadvlády. Sem patří především pastevecká terminologie související s chovem ovcí a migrací vysokohorského osídlení. Tyto balkanismy jsou různého původu (turecismy, novořecká slova, albanismy, jihoslavismy — ty se poznávají velmi těžko, je třeba znalost dějin jihoslovanských jazyků). Bernštejn dále upozorňuje na to, že studium slovanských elementů v rumunštině, které je třeba hlouběji propracovat, dává možnost odlišit všeobecné slovanské prvky od pozdějších jihoslavismů.

Dřívější dialektologie nebrala na vědomí severní oblasti nad Dněstrem (západní Bělorusko, severozápadní Ukrajinu, severozápadní velkoruské dialekty). Nedávno sebrány bohatý jazykový

materiál z Polesí a z oblasti Pakova (sběr provedl Slovanský ústav AV SSSR) dal možnost najít společné elementy mezi jihozápadními nářečími ukrajinskými a dialekty polskými. Ukázalo se, že mnohé domnělé bulharismy a srbismy karpatských nářečí jsou vlastně pozůstatky praslovanskými. Kladem je, že existují regionální atlasy (např. Dzendzelivského Línhvistyónyj atlas ukrajinských narodnych hovoriv Zakarpats'koji oblasti URSSR, atlas ukrajinský a běloruský). Ty jsou pro další studium velmi cenné, neboť z jejich materiálu se dá soudit na osídlení a pohyb obyvatelstva.

Při určení společného inventáře karpatsko-jihoslovanských prvků bude nutno seznámit se i s atlasy jazyků jihoslovanských, které jsou v této době rozpracovány. Bernštejn zdůrazňuje potřebu věnovat se sémantice, neboť v mnoha případech stará slova se přizpůsobila novým životním podmínkám a změnila význam.

Dalším úkolem, který stojí před jazykovědci, je výzkum rumunských nářečí, která vyplňují článek mezi jazyky jihoslovanskými a ukrajinskými nářečími. Bernštejn své poznatky shrnuje takto: Jazykovědné zkoumání nářečí karpatské zóny může poskytnout cenný materiál pro řešení mnoha obecných i dílčích otázek struktury typů jazyků jihovýchodní a východní Evropy. Závěrečné slovo však může dát teprve spolupráce etymologů, toponomastiků, historiků jazyka a dialektologů; je třeba užít i různých metod — jazykový zeměpis, strukturální typologii atd.

Otázky přípravy Karpatského dialektologického atlasu (dále jen KDA) byly položeny r. 1960 v Slovanském ústavu AV SSSR. Vycházelo se z předpokladu, že atlas pomůže objasnit tzv. do-balkánské údobí historie bulharštiny a srbocharvátštiny, neboť to nelze řešit bez úspěšné spolupráce s ukrajinskými dialektology. Plánovaný atlas má dát odpověď na důležité otázky z oblasti dřívější historie ukrajinštiny, neslovanských jazyků a etnických svazů.

Sestavení programu bylo jednodušší, protože se autoři mohli opřít o zkušenosti s ukrajinským atlasem, existoval i atlas Dzendzelivského.

Program má 556 otázek seřazených do věcných okruhů (příroda, fauna, flóra; člověk, lidové léčení, zvyky; jídlo, oděv; dům; zemědělství, hospodářství, dobytkařství), obsahuje 470 otázek lexikálních, 11 z oblasti tvoření slov a 17 otázek tv tvoří dodatek, v němž jsou slova, jejichž analýza dává materiál pro řešení otázek z oblasti historické fonetiky. Tyto otázky, zpracované T. V. Popovovou na mapách, které jsou uloženy v archívu, však do atlasu zahrnutý nebyly, protože fonetické jevy budou zahrnuty v 2. díle Atlasu ukrajinského jazyka, který je připravován ve Lvově.

Sběr materiálu se děl obvyklým způsobem. Jednak se postupovalo od slova k významu, jednak od významu ke slovu. Pro cíle, jež KDA stanovil Bernštejn, bylo rozhodnuto mapovat jihozápadní ukrajinská nářečí v oblasti od Dněstru na západ, tj. území starého ukrajinského osídlení. (Jsou to nářečí bojkovská, zakarpatská, bukovinsko-pokutecká, huculská a část nářečí nadněstranských.)

Ze zeměpisného hlediska se území skládá ze čtyř oblastí — roviny (při Dněstru), podhůří (severní svahy Karpat), hřebenů Karpat a Zakarpatí. Z hlediska současného administrativního dělení USSR tvoří toto území oblast Lvovskou, Zakarpatskou (25 bodů), Ivano-Frankovskou a část Černovické oblasti. Původní Bernštejnův plán předpokládal výzkum asi 50 bodů, v r. 1962 bylo rozhodnuto zvýšit síť na 120 obcí, nakonec jich bylo zpracováno 150 — z toho 138 ukrajinských, 10 moldavských a rumunských a 2 maďarské. Sběr materiálu, zahájený v létě 1962, byl dokončen na jaře 1966. Potvrdil správnost tradičního třídění ukrajinských nářečí, v řadě případů dosavadní poznatky doplnil. Z 556 (fakticky 568) otázek programu bylo v atlasu zpracováno 319, z nich bylo sestaveno 392 map. Publikováno v atlasu je 212 map, 180 je uloženo v archívu Slovanského ústavu AV SSSR. V KDA jsou tyto typy map: 1. lexikální (39), 2. sémantické (od slova k významu) (33), 3. mapy rozšíření slov (138), 4. strukturální (2) — na nich je ukázán vztah významu současně upotřebených 2 jednočlenných lexémů. Měřítka map je 1 : 2500000. Některé mapy odrážejí i druhý jev, např. tvoření slov, fonetiku apod.

Komentáře obsahují vše, co se neshoduje s atlasem Dzendzelivského, co není na mapě, např. fonetické varianty slova, které by ztěžovaly čtivost map. Transkripce KDA je shodná s transkripcí Atlasu ukrajinského jazyka. Text atlasu (komentáře, úvodní kapitoly) je psán ruským jazykem.

První svazek obsahuje mimo úvodní části, seznamující s problematikou vzniku KDA, program sběru materiálu pro atlas, komentáře k mapám, soupis v atlasu nepublikovaných map, které jsou zpracovány na základě programu a které jsou uloženy v archívu, seznam účastníků expedice pro sběr materiálu, pořadový a abecední seznam bodů atlasu, rejstřík slov v mapách KDA, seznam sestavovatelů map a soupis zkratek použitých v atlasu.

Druhý svazek obsahuje soupis map KDA a mapy.

Atlas je vytištěn rotaprintem. Mapy jsou pouze černobílé. Pro grafické znázornění jazykových jevů bylo použito několik základních typů značek, např. kolo, čtverec, trojúhelník, kosotvřec apod.; varianty jsou zaznamenány užitím značek s jiným odstínem, např. plné kolo, prázdný trojúhelník, šrafovaný čtverec atd. Např. mapa č. 102 sleduje rozšíření slova *slivovice*. Vyskytující

se slovo, bez ohledu na jeho význam, je vyznačeno plným kolem, ostatní body, tj. ta místa, kde toto slovo neexistuje, jsou vyznačeny prázdným kolem. V komentáři je uvedeno, kterou otázku dotazníku mapa zpracovává (v tomto případě je to č. 168), jaký význam má toto slovo v nářečích (např. *slivovice, vodka, švestkový kompot, povídla* atd.). Dále je uvedena základní varianta hlásková a základní význam slova, které nejsou komentovány. Odlišnosti od těchto údajů jsou uvedeny v komentáři. Mapa č. 102 má komentář velmi obsáhný. Jiný typ představuje např. mapa č. 156, která sleduje výrazy pro držadlo hrabí. Odlišnou variantou základní grafické značky jsou vyznačeny různé výrazy pro tuto reálii. V komentáři jsou uváděny pouze fonetické realizace základních slov.

KDA je cenným podkladem k řešení problematiky, kterou v úvodě naznačil Bernštejn.

Karel Fic

В. В. Акуленко: Вопросы интернационализации словарного состава языка. Под редакцией профессора А. В. Федорова. Издательство Харьковского университета. Харьков 1972, 215 стр. + 1 л. табл.

Нет сомнений, что в связи с начавшейся научно-технической революцией и живыми международными сношениями и в языковедении все более необходимым является всестороннее исследование интернациональной части словарного состава языка. Поэтому нужно приветствовать книгу харьковского лингвиста В. В. Акуленко. Автор монографии изучает интернациональную лексику уже много лет.¹⁾

В предисловии сначала констатируется, что исследование интернациональных элементов в языках в современной лингвистике еще не нашло своего законного места. Интернационализмы не могут быть выделены с точки зрения одного отдельно взятого языка. Автор использует фактический материал из соответствующей литературы, но свое исследование базирует главным образом на специальных карточках, зарегистрированных свыше 6 500 изоглосс интернационализмов и псевдоинтернационализмов, которые объединяют русский, английский, немецкий и французский языки (далее лишь Р, А, Н, Ф). Ак. не претендует на окончательное решение многочисленных задач, возникающих в ходе изучения данной темы, он стремится наметить основные аспекты этой сложной проблемы.

Монография состоит из двух основных частей. Первая, более общего характера, имеет три главы. В первой автор отмечает разные возможные методы исследования интернационализмов. Самое большое внимание уделяется т. н. универсалиям. Собственно языковые универсалии в синхронии делятся автором на фонологические, грамматические, семантические и символические. В этой главе Ак. также трактует свое понимание интернационализмов, как знаков языков, сходных до степени отождествления как в плане содержания, так и в плане выражения. В книге пишется как о явной, так и о полускрытой международной знаков.

Во второй главе анализируются типы лексических интернационализмов. Ак. различает межъязыковые синонимические диморфемы, диалексемы и диафраземы. Наиболее известны международные суффиксы греко-латинского происхождения, распространившиеся в составе европеизмов. Возникают почти глобальные типологические соответствия между некоторыми интернациональными суффиксами разных ареалов (напр. европейское *-ism = -isd* в санскритизмах в языках Индии = *-чжу'и* в китайском).

Интернациональные префиксы греко-латинского происхождения малочисленны и возможности их распространения более ограничены в типологическом плане вследствие отсутствия префиксации в ряде языковых семей. Гораздо более распространены международные неизменяемые корни. В большом числе случаев они встречаются в составе интернациональных слов в сочетании с национально-специфическими словообразовательными морфемами. Наиболее универсальны греко-латинские основы, употребляемые только в качестве префиксоидов или суффиксоидов (Ак. их называет „препозитивными, постпозитивными блоками“).²⁾ Правильно здесь дифференцируются международные префиксоиды и усеченные первые основы в сложных словах, т. е. 1. *авто-* — само-, 2. *авто-* — автомобильный. Автор отмечает омонимию по отношению

¹⁾ Приведем, по крайней мере, его статью принципиального значения *Существует ли интернациональная лексика?* ВЯ 10, 1961, 3, 60—68.

²⁾ Термин „блок“ кажется нам не совсем удачным; он более подходит к сочетаниям морфем.